

льного забезпечення України. – Дрогобич.: Відродження, 2002. – 128с. 8. *Гогоц Т.І.* Соціальне забезпечення житлом // Предпринимательство, хозяйство и право. – №11. – 2000. – С.51-53. 9. *Зайкин А.Д.* Советское право социального обеспечения: Учеб. пособие. – М.:Изд-во МГУ, 1982.- 280с. 10. Загальна теорія держави і права: Підручник // За ред. *Цвіка М.В., Ткаченка В.Д., Петришина О.В.* -Х.: Право, 2002. – 432 с. 11. *Иванова Р.И., Тарасова В.А.* Предмет и метод советского права социального обеспечения. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 168с. 12. *Ланцев М.С.* Социальное обеспечение в СССР (экономический аспект). – М.: Экономика, 1976. – 315с. 13. *Мачульская Е.Е., Горбачева Ж.А.* Право социального обеспечения: Учеб. пособие. – М.: Кн. мир, 2000. – 293с. 14. Право социального обеспечения: Учебник / Под ред. *Гусова К.Н.* – М.: Проспект, 2001. – 328с. 15. *Проконова Т.І.* Проблеми соціального страхування та забезпечення в Україні // Удосконалення трудового законодавства в умовах ринку: / Відп. ред. *Хуторян Н.М.* – К.: Ін Юре, 1999.- С. 50-55. 16. *Сивак С.М.* Пенсійне страхування та пенсійна реформа //Право України. – 1999. – № 10. – С.61- 63. 17. *Сирота І.М.* Право пенсійного забезпечення в Україні.- К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432с. 18. *Стаховська Н.М.* Відносини в праві соціального забезпечення: Автореф. дис. ... канд.юрид. наук. – К., 2000. – 24с. 19. *Сташків Б.І.* Предмет права соціального забезпечення: погляд на проблему // Право України. – 2000. – № 9. – С.71-75. 20. *Толмачев А.П.* Право социального обеспечения. – М.: ПРИОР, 2001.- 128 с. 21. Урядовий кур'єр. – 1996. – № 44.- С. 5-7. 22. *Хуторян Н.М.* Теретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин. – К.: УДЦ НАН України, 2002. – 264с.

Надійшла до редакції 22.10.2003 р.

УДК 349.41

*М.В. Шульга, д-р. юрид. наук, професор
В.Ю. Уркевич, канд. юрид. наук
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФЕРМЕРСЬКОГО ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ

19 червня 2003 р. Верховною Радою було прийнято Закон України “Про фермерське господарство”, № 973-ІУ [10]. Звичайно, це стало неабиякою подією для аграрно-правової та земельно-правової науки, адже обговорення нової редакції вказаного законодавчого акта, покликаного врегулювати відносини щодо функціонування одного з найбільш поширеного способу господарювання на селі, тривало декілька років. Чи ненайголовнішу роль у діяльності фермерського господарства відіграють відносини стосовно використання землі.

За сучасних умов реалізації земельної реформи важливого значення набуває функціонування фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства. Така діяльність здійснюється громадянами на земельних ділянках, наданих їм для ведіння фермерського господарства.

Із прийняттям нового Земельного кодексу України [5, с. 7-81] правовий режим земельних ділянок, які використовуються для зазначених цілей, суттєво змінився. Це пов'язано не тільки і не стільки зі зміною назви зазначеного виду господарювання на селі (на сьогодні це “фермерське господарство” замість “селянського (фермерського) господарства”, як воно називалося раніше), а й із визнанням суб'єктом права власності на відповідні земельні ділянки фермерського господарства як самостійної юридичної особи.

Згідно із Земельним кодексом України 1990 р. (в редакції від 13 березня 1992 р.) [7, с. 3-64] та Законом України “Про селянське (фермерське) господарство” (у редакції від 22 червня 1993 р.) [9] суб'єктами права власності на земельні ділянки, надані для ведіння селянського (фермерського) господарства, визнавалися лише громадяни, які створили й вели таке господарство. Селянські (фермерські) господарства як юридичні особи, не будучи суб'єктами права власності на землю, могли лише орендувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведіння товарного сільськогосподарського виробництва.

Питанням правового регулювання функціонування фермерських господарств і земельних відносин присвятили свої наукові пошуки Н.І. Титова, О.О. Погрібний, авторські колективи підручників із земельного й аграрного права як нашої країни, так і Російської Федерації [Див.: 1; 2; 3; 4; 6; 8; 11; 12]. Однак усі ці дослідження провадилися з використання законодавства, що діяло до прийняття вказаного Закону України, отже, його норми буде проаналізовано вперше.

Таким чином, метою даної статті є розгляд окремих аспектів земельних правовідносин, що виникають при ведінні фермерського господарства й аналіз відповідних норм Закону України “Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 р.

Необхідність прийняття цього Закону зумовлена вимогами ст. 28 Земельного кодексу України, яка закріплює можливість належності земель сільськогосподарського призначення на праві власності сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, крім державних та комунальних. Відповідно до цієї статті реалізація права власності на землю зазначеними сільськогосподарськими підприємствами (в тому числі й фермерськими господарствами) згідно з законом.

Спеціальний Закон України “Про фермерське господарство” покликаний деталізувати й конкретизувати положення статей 31 і 32 Земельного кодексу України, тобто забезпечити максимальну правову регламентацію відповідних земельних відносин, які виникають у процесі створення й подальшого функціонування фермерських господарств.

Переходячи до основного викладу, слід зазначити, що обговорюваним питанням присвячено розділ IV Закону України “Про фермерське господарство” (далі – Закон), який має назву “Землі фермерських господарств”. Склад земель фермерського господарства визначено у ст. 12 Закону, згідно з якою землі фермерського господарства можуть складатися із: а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі; б) земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності; в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Названа стаття дослівно відтворює зміст ст. 31 Земельного кодексу України. Однак, незважаючи на назву ст. 12 Закону – “Склад земель фермерського господарства”, насправді ж у ній йдеться про земельні ділянки, що належать не лише фермерським господарствам (на підставі права власності або ж на умовах оренди), а й іншим особам, а саме членам фермерського господарства. Виходячи з цього, можемо зробити висновок, що логічніше було б назвати статтю 12 Закону “Земельні ділянки для ведіння фермерського господарства”.

Наступним моментом, що заслуговує на окрему увагу, є положення Закону про те, що фермерське господарство як юридична особа використовує земельні ділянки, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності. Деяку ясність у ситуацію мала внести ч. 2 ст. 12 Закону, відповідно до якої “права володіння та користування земельними ділянками, що знаходяться у власності членів фермерського господарства, здійснює фермерське господарство”. Останнє положення зазначеної статті має принципове значення щодо безпосереднього використання фермерським господарством земельних ділянок, які належать його членам.

Як було вже зазначено, землі, що використовуються для ведіння фермерського господарства самим фермерським господарством, можуть перебувати у власності або ж бути орендованими. Згідно зі ст. 20 Закону майно фермерського господарства належить йому на праві власності. У його власності може перебувати будь-яке майно, у тому числі й земельні ділянки.

Зміст припису ст. 12 Закону щодо здійснення права володіння й користування земельною ділянкою, яка належить на праві приватної власності членові фермерського господарства, самим фермерським господарством, не витримує критики, оскільки викликає питання щодо підстав такого використання. Правовій доктрині й земельному законодавству України відомі різні правові підстави, на підґрунті яких можуть використовуватися земельні ділянки: право власності, право користу-

вання (право постійного користування та право оренди), право земельного сервітуту. Однак ч. 2 ст. 12 Закону чітко не встановлено правовий режим земель членів фермерського господарства, що використовуються самим господарством. З одного боку, передача прав володіння й користування є характерним для правового режиму використання (постійного користування й оренди). Але відповідно до ст. 92 Земельного кодексу України право постійного користування земельною ділянкою може здійснюватися лише на землях державної або комунальної власності і стосується підприємств, установ та організацій, що належать до державної або комунальної власності. Оскільки фермерське господарство не належить до кола суб’єктів державної або комунальної власності, значить, воно й не може виступати постійним землекористувачем. Цілком очевидно, що в ч. 2 ст. 12 Закону також не йдеться і про право оренди, бо Закон не передбачає обов’язковості укладення договору оренди земельної ділянки між фермерським господарством та його членом як власником земельної ділянки.

Одним із можливих виходів з такої ситуації могла б бути передача земельної ділянки членом фермерського господарства фермерському господарству як внесок (земельний пай). Однак розглядуваний Закон не передбачає можливості передачі господарству як внесок членом фермерського господарства земельних ділянок – як при створенні господарства, так і в перебігу господарської діяльності фермерського господарства. Хоча, в такому разі не зовсім зрозуміло, що ж виступає первісними майновими підвалинами для діяльності фермерського господарства.

Деякі запитання викликає до життя і зміст ст. 13 Закону, що йменується “Приватизація земельних ділянок членами фермерських господарств”. Проаналізуємо зміст ч. 1 цієї статті, де зазначено, що “члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю)”. Отже, зі смислу зазначеної норми випливає, що члени фермерського господарства мають право на приватизацію земельних ділянок як із земель державної, так і за рахунок земель комунальної власності, оскільки в цій нормі використовується сполучник “і”. На відміну від цього, ст. 121 Земельного кодексу України встановлює, що “громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або (курсив авторів – М.В., В.Ю.) комунальної власності...”.

Звернімося до аналізу ст. 32 Земельного кодексу України, якою врегульовані питання приватизації земельних ділянок членами фермерських господарств. Ця норма виходить з того, що громадяни

України – члени фермерських господарств можуть безоплатно приватизувати надані їм у користування земельні ділянки. Ця важлива новела щодо правового режиму земель фермерських господарств свідчить про суттєве розширення прав членів фермерських господарств. Кожен член фермерського господарства нині має право на безоплатне отримання у приватну власність шляхом приватизації земельної ділянки в розмірі земельної частки (паю), яка раніше йому була надана в користування. За Земельним кодексом України 1990 р. право на безоплатне отримання земельної ділянки у власність для ведіння фермерського господарства мав лише його голова. Іншим же членам фермерського господарства закон такого права не надавав. До того ж слід зауважити, що згідно з раніше діючим законодавством розмір земельної ділянки, яка надавалася громадянам для ведіння фермерського господарства, дорівнював не розміру земельної частки (паю), а розміру середньої земельної частки.

При порівнянні змісту ст. 32 Земельного кодексу України і ст. 13 Закону впадає в око й та обставина, що ст. 13 розширила підстави набуття права власності на земельну ділянку членами фермерського господарства. Згідно зі ст. 116 Земельного кодексу України безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі: а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян; б) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом, та в інших випадках. Саме про перші дві підстави набуття права на землю і йдеться у ст. 13 Закону: в ч. 1 цієї статті членам фермерського господарства гарантовано право на одержання у власність земельних ділянок із земель державної й комунальної власності; у другій – йдеться про приватизацію членами фермерських господарств земельних ділянок, раніше наданих їм у користування. Але як і в першому, так і в другому випадку розмір земельної ділянки не повинен перевищувати розміру земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради. При цьому важливо звернути увагу на те, що відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону безоплатній передачі у приватну власність у рахунок земельної частки (паю) підлягають земельні ділянки, на яких розташовані житлові будинки, господарські будівлі та споруди фермерського господарства. Остання фраза викликає здивування, оскільки розглядувана стаття присвячена приватизації земельних ділянок членами фермерських господарств. Тут же йдеться про об'єкти нерухомості, які належать фермерському господарству. У даному випадку позицію законодавця важко пояснити.

За сучасних ринкових умов важливого значення набувають і положення ч. 4 ст. 13 Закону щодо переважного права на придбання (вйкуп) земельних ділянок розміром до 100 га сільськогосподарських угідь, у тому числі до 50 га ріллі у власність із розстрочкою платежу до 20 років (за умови, якщо громадяни України отримали в постійне користування або оренду земельні ділянки для ведення фермерського господарства до 1 січня 2002 р.).

Стаття 14 Закону зветься “Права фермерського господарства та його членів”. Оскільки вона включена до розділу “Землі фермерських господарств”, вона мала б називатися децю інакше. Крім того, і за своїм змістом вона містить норми, що стосуються прав фермерських господарств не лише щодо земельних ділянок. Згідно з приписами ст. 14 Закону “фермерське господарство та його члени відповідно до закону мають право: а) продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину; б) самостійно господарювати на землі; в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію; г) на відшкодування збитків; г) споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди; д) реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт; е) інші права.”

Тут викликають заперечення два моменти. По-перше, незрозуміло, до чого у статті вказується, що “фермерське господарство та його члени” мають відповідні права. Адже суб'єктом, який є власником (або орендарем) земельної ділянки, є фермерське господарство і норми Закону спрямовані на врегулювання його статусу, а не статусу його членів. У зв'язку з цим постає питання щодо самостійного господарювання на землі членів фермерського господарства – власників земельних ділянок, право володіння та користування якими здійснює фермерське господарство. Потребує уточнення й положення, що стосується належності посівів і насаджень сільськогосподарських та інших культур, права на вироблену продукцію, отриману при використанні фермерським господарством земельних ділянок, які належать на праві власності членам фермерського господарства.

По-друге (як уже зазначалося), вказані норми містяться в розділі про правовий режим земельних ділянок фермерських господарств, і наведення в ній прав фермерського господарства, що стосуються використання не лише земельної ділянки, а й іншої господарської діяльності (наприклад, реалізації сільськогосподарської продукції), не є ні логічним, ні доречним.

Аналогічні зауваження можна зробити й щодо місту ст. 15 Закону "Обов'язки фермерського господарства та його членів". Крім вказаного вище слід також зазначити, що в ч. 1 цієї статті встановлено, що "фермерські господарства, у власності яких є земельні ділянки, надані їм для ведення фермерського господарства відповідно до закону, зобов'язані..." Тут уже чомусь не згадуються члени фермерського господарства, та й йдеться лише про ті фермерські господарства, "у власності яких є земельні ділянки, надані їм для ведіння фермерського господарства відповідно до закону". На підставі аналізу цієї норми можна дійти висновку, що перелічені в ній обов'язки не стосуються фермерських господарств, які мають у власності земельні ділянки, що належать до інших категорій земель, та, нарешті, й будь-яких фермерських господарств взагалі. Земельні ділянки, як відомо, для ведення фермерського господарства виділяються не фермерському господарству як юридичній особі, а ще до проведення його державної реєстрації передаються у приватну власність громадянам України. Отже, як бачимо, норми ст. 15 Закону не можуть бути реалізовані в практичній діяльності.

Підсумовуючи викладене можемо зробити наступні висновки. Прийняття Закону України "Про фермерське господарство" від 19 червня 2003 р. має неабияке значення як для аграрно-правової й земельно-правової науки, так і для врегулювання правових, організаційних, економічних і соціальних засад ведіння фермерського господарства. Однак, його норми присвячені врегулюванню земельних відносин, не в повній мірі відповідають нормам чинного земельного законодавства України, і перш за все Земельного кодексу України.

Перспективою подальших наукових розвідок у напрямку обговорюваних проблем може бути відповідне редагування розглядуваного Закону з метою усунення виявлених невідповідностей.

Список літератури: 1. Аграрне право України: Підручник / За ред. В.З. Янчука. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 720 с. 2. Аграрное, земельное и экологическое право Украины: Общие части учеб. курсов: Учеб. пособие / Под ред. А.А. Погребного и И.И. Каракаша. – Харьков: Одиссей, 2000. – 368 с. 3. Аграрное и экологическое законодательство в России и СНГ (сравнительно-правовой анализ) / Отв. ред. С.А. Боголюбов и Е.Д. Минина. – М.: НОРМА, 1999. – 189 с. 4. Аграрное право: Учебник для вузов / Под ред. Г.Е. Быстрова и М.И. Козыря. – М.: Юристъ, 1998. – 534 с. 5. Законодавство України про землю: Земельний кодекс України: Норм.-прав. акти з земельних питань. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с. 6. Земельне право: Підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих навч. закладів / За ред. В.І. Семчика і П.Ф. Кулиничка. – К.: Вид. дім "Ін-Юре", 2001. – 458 с. 7. Земельное и сельскохозяйственное законодательство Украины: Сб. норм. актов по сост. на 01.06.1994 г. / Сост. М.В. Шульга. – Х.: Основа, 1994. – 238 с. 8. Ковтун М.Г. Земельне право: курс лекцій для студ. юрид. вузів та фак. – К.: Юмана, 2001. – 235 с. 9. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20.12.1991 р. // Відом.

Верхов. Ради України. – 1992. – № 14. – Ст. 186. 10. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-ІУ // Голос України. – 2003 р. – № 139 (3139). 11. Титова Н.І. Фермер і закон. – Львів: Львівськ. держ. університет ім. І. Франка, 1996. – 126 с. 12. Чубуков В.Г. Земельное право России: Курс обзорных лекций. – М.: Юристъ, 1999. – 263 с.

Надійшла до редакції 30.10.2003 р.

УДК 349.4

Т.В. Лісова, аспірантка
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ЗЕМЛЕУСТРІЙ ЯК ПРАВОВА ФОРМА РОЗМЕЖУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ

Поява багатоманітних форм власності на землю, ліквідація виключної державної власності у цій сфері – елементи проведення земельної реформи в Україні, які є досить суперечливими й породжують значний масив проблем соціально-економічного, політичного, ідеологічного та правового характеру. Зміни, що відбуваються сьогодні стосовно власності на землю, є складовою частиною економічної реформи, здійсненої в країні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин.

Однією з найбільш гострих правових проблем є виникнення комунальної власності на землю в результаті розмежування земель державної і комунальної власності.

Відповідно до "Основних напрямів земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки", схвалених Указом Президента України від 30 травня 2001 р., розмежування земель державної і комунальної власності – один з напрямків реалізації земельної реформи в країні [8; 2001. – № 22. – Ст. 34]. Становлення комунальної власності на землю відбувається в досить складних умовах за наявності значних прогалів у правовому полі. Досі не прийнято закон "Про розмежування земель державної і комунальної власності". "Тимчасовий порядок розмежування земель права державної і комунальної власності" [8; 2002. – № 31. – Ст. 1482], затверджений постановою Кабінету Міністрів від 1 серпня 2002 р., не вирішує всіх питань, що є причиною проблем, виникаючих передовсім у відносинах між місцевими органами державного управління й органами місцевого самоврядування.

Проекти формування земель комунальної власності територіальних громад і розмежування земель державної й комунальної власності в населених пунктах є складниками проведення землеустрою на місце-